

МНОГОКРАТНИТЕ ПРЕВОДИ В ЮЖНОСЛАВЯНСКОТО СРЕДНОБЕКОВИЕ. Ur. Lora TASEVA, Roland MARTI, Marija JOVČEVA, Tatjana PENTKOVSKAJA. GorexPress, Sofija 2006., 538 str.

U knjizi su objavljeni tekstovi izlaganja s međunarodnoga skupa posvećenoga mnogostrukim prijevodima u južnoslavenskim književnostima, održanoga 2005. godine u Sofiji. Zbornik, izdan uz financijsku pomoć Zaklade Alexander von Humboldt i Zaklade Fritz Thyssen, sadrži 33 priloga podijeljena u 5 većih odsječaka: *Opća pitanja* (2 priloga), *Prijevod iz 10.-11. stoljeća* (8 priloga), *Prijevod s kronološkom i/ili zemljopisnom distancom* (11 priloga), *Prijevod iz 14. stoljeća* (8 priloga), te *Kasno srednjovjekovlje i rano novovjekovlje* (4 priloga). Prilozi na slavenskim jezicima imaju njemačke sažetke, dok oni na engleskom i njemačkom jeziku imaju ruske sažetke, što pridonosi ujednačenosti i pristupačnosti zbornika.

Kako je istaknuto u predgovoru, prijevodna književnost zauzima gotovo tri četvrtine sačuvanoga korpusa pisanih izvora u Južnih Slavena. Ona je civilizacijski i duhovni most što povezuje Slavene s Bizantom i, u nešto manjoj mjeri, s latinskim europskim Zapadom. Stoga ne čudi interes znanstvenika za proučavanje različitih vidova prijevoda, tehnikâ prevodenja, kao i filijacijskih veza među raznim spomenicima. U objavljenim se priložima dijakronijski i sinkronijski propituju višestruki prijevod od najstarijih sačuvanih tekstova iz 9. i 10. stoljeća, a osobita je pozornost posvećena tekstovima iz 14. stoljeća, kada takvi prijevodni cvatu.

Dok neki autori nastoje dati upravo panoramski pogled na obuhvatnije tekstne skupine, žanrove ili opus nekoga pisca, dotle se drugi posvećuju užim temama vezanim uz određeno pitanje ili pojavu. U spoju različitih pristupa čitatelju je omogućen uvid u raznolikost sačuvanoga materijala, ali i

u različitost teorijskih i metodoloških postupaka u suvremenom istraživanju srednjovjekovnoga naslijeđa.

Nove spoznaje otvaraju i nova pitanja o paralelnim prijevodima, o prijevodima istoga djela s različitih matica, o leksičkoj raznolikosti i pokušajima terminološkog ujednačavanja, itd. Tako se slažu djelići mozaika koji pokazuju prijevod kao složenu pojavu u književnosti uopće, a množe se i spoznaje o prevoditeljskim postupcima u pojedinim kulturnim središtima (Atos, Trnovo, Preslav...), pojedinih znanih i anonimnih prevoditelja u raznim razdobljima. Nastoje se također osvijetliti razmjerno slabo razgraničeni pojmovi kao što su *prijevod* i *redakcija*. Većina je radova posvećena temama iz sfere *Slavia Orthodoxa*, dok hrvatskoglagoljske tekstove obrađuju V. Badurina-Stipčević, P. Stankovska i M. Mihaljević, a dotiče ih se i C. M. MacRobert.

Dva priloga koja stoje na početku svojevrsan su teorijsko-problemski uvod ili ishodište što čitatelje uvodi u uzbudljivu pri/povijest višekratnih prijevoda.

R. MARTI, *Mehrfachübersetzungen als Sonderfall der Textüberlieferung* (23-34) pokazuje kako nije moguće povući jasnu razdjelnicu među *prijevo-dom*, koji kao da je stvaranje novoga teksta i *redakcijom*, koja je preradba već postojećega teksta. U proučavanju (južno)slavenskih srednjovjekovnih prijevoda, upozorava Marti, uvijek valja imati na umu intertekstualnost i s njom povezanu citatnost, što kao posljedak ima tzv. »otvorenost forme« (što je kao bitnu značajku genologije slavenske srednjovjekovne književnosti isticao pokojni K.-D. Seemann). Marti je pregnantno iznio različite mogućnosti i kombinacije odnosa izvornika i prijevoda, te različite poticaje koji su doveli do nastanka novih prijevoda u 14. i 15. stoljeću. Iako višestruki prijevodi mogu biti *Sonderfall* prijevodne literature, bacaju svjetlo na mnoga skrivena pitanja toga složenoga filološkoga područja. L.TASEVA, *Перевод и редакция: языковые критерии и жанровая специфика* (35-55) ukratko izlaže problem postavljanja kriterija za razlikovanje srednjovjekovnih prijevoda od redakcija, pa u bitnim crtama predlaže tri skupine čimbenika koje valja posebno razmotriti pri usporedbi slavenskih tekstova i njihovih grčkih izvornika. Tim čimbenicima pripadaju žanrovske posebnosti, konkretni jezično-književni kontekst i osobnost prevoditelja i/ili redaktora. Najviše je pozornosti posvećeno kvalitativnoj i kvantitativnoj analizi leksika, čime se

ilustrira razlika između prijevoda i redakcije, te koje su teškoće u postavljanju definitivnih tvrdnji i zaključaka. Autorica se zalaže za opći, panoramski pogled na tekstove koji bi obuhvatio jezičnu, tekstološku i književnopovijesnu raščlambu.

M. GARZANITI, *Псалмы и их перевод в Евангелии и Апостоле (X-XI вв.)* (57-90) detaljno uspoređuje prijevode psalamskih odlomaka u najstarijim lekcionarima i apostolima, i to one stihove što se nalaze u liturgijskim glosama. Taj zahtjevan posao omogućuje ne samo rekonstrukciju tekstološke tradicije evanđelja i apostola, već i slavenskih prijevoda psalama, od kojih se već u najstarijem razdoblju mogu prepoznati dvije varijante. M. ЙОВЧЕВА, *Январская Служба св. Афанасию Александрийскому в ранней славянской книжности* (91-110) analizira odabrani tekst s jezičnoga, tekstološkoga i kompozicijskoga gledišta na temelju zapisa u trima najstarijim minejskim tipovima u rukopisima 12.-14. stoljeća. Autorica ukazuje na poveznice među njima, ali i na znatnije razlike što je vrlo pregledno izloženo u tablicama i brojnim usporednim citatima. F. THOMSON, *An edition and comparison of Question XXIII of Anastasius Sinaita's »Interrogationes et responsiones« in the two translations of the Symeonian florilegium* (111-138) u analizi istočnoslavenskoga prijevoda na temelju pogrešaka pokušava rekonstruirati uvjete pod kojima je pisar radio, smatrajući kako tekstološka analiza čak i to čini mogućim (121). Autor pokazuje ne samo osobitosti pojedinih prijevoda, već razlike u poimanju prevođenja od 10. do 14. st., pa zaključuje da je tijekom stoljeća snažio grčki utjecaj na slavenski pisani jezik, jače izražen na polju sintakse i leksika u 14. stoljeću.

Я. МИЛТЕНОВ, *Екцерптите от »Шестоднев« на Василий Велики в »Диалозите« на Псевдо-Кесарий* (139-148) piše kako na »makroplanu« dva prijevoda odlomaka iz *Heksemerona* Bazilija Velikoga imaju mnoge podudarnosti, ali se na »mikroplanu« očituju znatne razlike u *Heksemeronu* i *Dijalozima*. Oba ta prijevoda iz 10. st. nastoje ostati vjerna grčkomu izvorniku, ali se ipak prepoznaju osobni zahvati prevoditelja, pri čemu dolazi do izražaja leksička i stilsko-semantička iznijansiranoost staroslavenskoga jezika. Т. СЛАВОВА, *Двукратно преведен фрагмент в сборника от Тринадесет слова на Григорий Богослов* (149-162) detaljno analizira odlomak ruskog rukopisa iz 11. st. i dokazuje da je riječ o dvama prijevodima te da su prevoditelji različito pristupali grčkome predlošku.

Autorica zaključuje kako staroslavenska norma još nije bila ustaljena i kako je moguće razabrati ambivalentan odnos prevoditelja/pisara prema živoj, govorenoj riječi. Y. KAKRIDIS, *Griechische Verbformen und ihre kirchenslavischen Äquivalente in der Übersetzung der Homilie des Ps.-Epiphanos auf die Grablegung und die Höllenfahrt Christi* (163-175) pozornost posvećuje morfologiji glagolskih oblika u jednom tekstu sačuvanom u više prijepisa, od *Suprasaljskoga zbornika* i *Kločeva glagoljaša*, do mlađih rukopisa. Autor detaljno analizira razlike među dvjema varijantama teksta i njihov odnos prema grčkomu izvorniku. E. ЦРБЕНКОВСКА, *За лексичките разновидности во јужнословенските преводи на Триодот* (177-188) vrlo sažeto na primjeru Trioda (na južnoslavenskom je području nastalo šezdesetak rukopisa) i raznih žanrova u njemu pokazuje odabrane aspekte leksičke raznolikosti. Pozornost je posvetila samo rukopisima makedonske redakcije. L. МАКАРИЈОВСКА, *Варурањето на грчката и словенската лексика во некои многукратни јужнословенски преводи* (189-198) koncizno naglašava važnost komparativnoga proučavanja leksika sačuvanih srednjovjekovnih prijevoda. Pritom se mogu uočiti različiti postupci uporabe grecizama i/ili slavenskih riječi, ovisno o vremenu nastanka i žanrovskoj pripadnosti djela, te o širem kulturnom okružju u kojem je prijevod nastao. Usporedba makedonskih, bugarskih i srpskih rukopisa pokazuje i neka zajednička prevoditeljska rješenja.

V. BADURINA-STIPČEVIĆ, *Dvije verzije hrvatskoglagoljskoga »Protoevanđelja Jakovljeva«* (199-210) detaljno analizira iznimno popularan apokrif, u hrvatskoglagoljskoj tradiciji sačuvan u dvjema verzijama. Parafraza cjelokupnoga teksta čuva se u *Oksfordskom zborniku* iz 15. st., a u liturgijskim su knjigama prisutni njegovi odlomci. Glagoljski tekstovi slijede bugarsku verziju prijevoda s grčkoga. No, u nas je potvrđen i prijevod »Protoevanđelja Jakovljeva« s latinskoga, koji se temelji na parafrazi poznatoj kao »*De conceptione Mariae*« (što je zapravo kompilacija protoevanđelja s apokrifom »*De nativitate Mariae*«). Autorica pomno prati tekstološka podudaranja i razlike među dvjema verzijama u hrvatskoglagoljskim brevijarima i brevijarskim odlomcima, a donosi i kritičko izdanje teksta (osnovni tekst iz *Brevijara Metropolitane Mr161* iz 1442. godine). P. STANKOVSKA, *Dvoji překlady v chorvatskohlaholských středověkých památkách* (211-220) piše o dvostrukim prijevodima hrvat-

skoglagoljskih liturgijskih, napose homiletskih tekstova u različitim odnosima prema istovjetnim tekstovima s bugarsko-makedonskoga područja, ali i onima izvan južnoslavenskih krajeva. Na temelju odabranih jezičnih elemenata autorica ukazuje na specifičnosti hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika, te na neke dijakronijske razlike uvjetovane, između ostaloga, različitim prijevodnim tehnikama. Uz ostalo pokazala je utjecaj govornoga hrvatskoga jezika kao i latinskih predložaka na razvoj crkvenoslavenskoga jezika u hrvatskoglagoljskim brevijarima. M. MIHALJEVIĆ, *Sintaktička svojstva najstarijih hrvatskoglagoljskih tekstova* (221-238) proučava 30 odlomaka iz 12. i 13. stoljeća; 17 je prevedeno s latinskoga, 10 s grčkoga, a za 3 se tek pretpostavlja postojanje grčkoga izvornika. Autor je najviše pozornosti posvetio onim značajkama koje su relevantne za utvrđivanje utjecaja grčkih, odnosno latinskih predložaka (npr. prisutnost dativa apsolutnoga i njegova zamjena apsolutnim instrumentalom, dativ s infinitivom, čuvanje negacijskoga genitiva, zamjena kondicionala za latinski konjunktiv i dr.) te odraz govornoga hrvatskog idioma na jezik pojedinoga odlomka. Svi su ti odnosi izneseni vrlo minuciozno, s mnoštvom primjera iz tekstova, a zaključni tabelarni prikaz pregledno sažimlje najčestotnije razlike među skupinama hrvatskoglagoljskih odlomaka. Na taj je način autor spojio iscrpnost tekstnih potvrda i preglednost zaključaka, pokazavši ujedno kako su prevoditelji najčešće pazili na očuvanje crkvenoslavenske jezične norme.

I. ХРИСТОВА-ШОМОВА, *Средневековые славянские переводы «Книги Иова» из Септуагинты* (239-252) analizira dva slavenska prijevoda *Knjige o Jobu*: stariji za koji se pretpostavlja da je Metodijev i mlađi s početka 15. st. Usporedbom prevodilačke tehnike pokazuje kako slavenski prijevodi vjerno odražavaju stilska sredstva grčkoga predloška. K tomu mlađi prijevod uspijeva objasniti neka teže razumljiva mjesta u izvorniku, čime autorica ilustrira umjetničke dosege balkanskih Slavena u 14. i 15. stoljeću.

T. АФАНАСЬЕВА, *Южнославянские переводы литургии Иоанна Златоуста в служебниках XI-XV. вв. из российских библиотек* (253-266) predlaže nove kriterije za klasifikaciju prijevoda Liturgije sv. Ivana Zlatoustoga te izdvaja osobite značajke triju redakcija spomenutoga prijevoda. A. СТОЙКОВА, *Синаксарните життя на св. Георги в*

южнославјанската рѣкописна традиција (267-286) izučava sinaksarske tekstove *Žitija sv. Jurja* u odnosu na njegove bizantske (grčke) predloške i osvrće se na kronologiju južnoslavenskih ćirilskih prijevoda, čije tri varijante vjerno odražavaju original zbog liturgijske namjene teksta. Т. ПОПОВА, *»Лествица« Иоанна Синайскогo в средневекoвoј славјанској книжнoсти* (287-300) najviše pozornosti poklanja usporedbi starobugarskoga i srpskoga prijevoda *»Ljestvice« (Scala Paradisi, Himmelsleiter)*, ističući posebice razlike među njima. Dok jedan prevoditelj nastoji zadržati oblikovnu sličnost s izvornikom, dotle bugarski prevoditelj teži ostati vjeran i semantičko-stilskim osobinama grčkoga izvornika. L. SELS, *Lexical diversification versus terminological standardization. John the Exarch's »Bogoslovie« and »Šestodnev« and parallel 14th-century South Slavonic translations* (301-308) na primjeru dvaju prijevoda iz 14. st. pokazuje jedan od temeljnih problema prevođenja uopće: hoće li se prevoditelj odlučiti za leksičku raznolikost ili pak za terminološko usustavlјivanje (što je bilo tipično nastojanje u 14. st.).

А. МИЛТЕНОВА, *Многoкратните превoди и редакцији в състава на монашеските флорилегији (по материал oт сборник No 382 oт Хилендарскиј манастир)* (309-332) пише o монашким florilegijima, odabirući za primjer zbornik hilandarskoga samostana iz 13.-14. st. Četiri teksta ilustriraju postupak stvaranja nove redakcije prema grčkim izvornicima. Kao novina u postupku ponovnoga prevođenja tekstova tada se јavlja повратак на stare izvornike grčkih монашких zbornika. И. КУЗИДОВА, *Преводите на »Locī communes« на Псевдо-Максим (Пчела) в јужнославјански кирилски рѣкописи* (333-342) бави се antologijom *»Locī communes«* i prati разне ćirilске priјepise tog prijevoda do u 15. st. Lexiške specifičnosti koje je autorica utvrdila u rukopisima (neki су oд njih ovdje први пута analizirani) ukazuju на потребу detalјna i sustavna истраживања те вриједне збирке sentencija i apoftegmata. Ј. ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР, *Апсолутни датив у српскoсловенском превoду романа «Варлаам и Јоасаф» (у поређењу са рускoсловенским текстом)* (343-360) истражује синтактoсемантичку функцију dativa апсолутног u српско-crквенoславенском пријеводу тога изнимно омиљена романа, u usporedbи s руско-crквенoславенским пријеводом. Резултати usporedбе upućују на закључак како функционални стилови српско-crквенoславенског пријевода

nisu ovisili samo o žanrovskoj pripadnosti teksta, već i o tome je li riječ o izvornom sastavu ili prijevodu. C. HANNICK, *Der Beitrag des Patriarchen Evtimij zur erneuten Übersetzung homiletischer Texte im südslavischen Mittelalter* (361-372) pozornost je usmjerio na prinos trnovskoga patrijarha Eutimija u prevođenju homiletskih tekstova. Hagiografski panegirici prenose i povijesne činjenice o Eutimijevu originalnom književnom stvaralaštvu, o njegovim prijevodima s grčkoga te ortografskim inovacijama koje je proveo.

Autorica C. M. MACROBERT, *The variable treatment of clitics in 14th-century South Slavonic psalter translations* (373-396) identificirala je pet redakcija psaltira, usporedbom ne leksičkih već morfološko-sintaktičkih uzoraka. U svakoj od redakcija identificirala je određene specifičnosti. U obzir su uzeti i hrvatskoglagoljski psaltiri (*Lobkovicov* i *Pariški*) koji su dio tradicije prve redakcije (»redaction I«), a to je rana redakcija koja »operates on a principle of correspondence between phrases rather than words or morphemes in order to preserve Slavonic idiom« (393). Т. ПЕНТКОВСКАЯ, *Ранние южнославянские переводы »Иерусалимского типикона«: особенности лексико-грамматической нормы* (397-419) analizira leksičke i gramatičke norme ranih južnoslavenskih prijevoda *Jeruzalemskoga tipika*. Prijevodi su nastali u 14. st. (po dva srpska i bugarska) s različitim grčkih predložaka. Podrobna usporedba s grčkim tekstom pokazala je neke gramatičke podudarnosti, ali i međusobne razlike, jer je bugarski prijevod bliži izvorniku te sadrži više grecizama. Д. ДИМИТРОВ, *Триодните кондаци в средновековната българска ръкописна традиция (по данни от триоди и типичи)* (421-436) detaljno uspoređuje kondake korizmenoga trioda različite starine i prvi put osvjetljuje odnos *Čerepiškoga tipika* s kraja 14. st. sa starijim, ali i mlađim prijevodima himnografskoga sadržaja. Za dalekosežnije spoznaje valja uzeti u obzir i druge izvore, zaključuje autor.

Т. СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, *О превођењу правних споменика на српскословенски језик у XIV веку* (437-444) analizira samo »Sintagmu Matije Vlastara«, premda bi naslov sugerirao opsežniju temu. Autorica ukazuje na teškoće s kojima se susretao prevoditelj grčkoga teksta, te na neka vrlo uspješna rješenja. Nameće se potreba kritičkoga izdanja koje bi bacilo svjetlo na ovaj dosad slabije istražen pravni spomenik i možda dalo odgovor na pitanje je li prevoditelj bio Grk ili Srbin.

S. FAHL i D. FAHL, *Doppelübersetzungen und Paraphrasen in der kirchenslavischen Übersetzung des »Corpus Areopagiticum« durch den Mönchsgelehrten Isaija (445-466)* znatniju pozornost posvećuju »parafrazirajućim prijevodima« na primjerima iz »Corpus Areopagiticum« iz 14. st. Tu se nametnuo problem razlikovanja dvostrukoga prijevoda od npr. sinonima i parafraza, što autori iscrpno potvrđuju primjerima iz tekstova ili iz marginalija. Prilog se na neki način nadovezuje na njihov rad u zborniku *Преводите през XIV столетие на Балканите* iz 2004. godine. A. DELIKARI, *Ein Beitrag zur Geistesgeschichte des Balkans: Über die nur auf Slavisch erhaltenen Schriften des Gregorios Sinaites (467-478)* na primjeru slavenskih prijevoda jednoga od najznačajnijih predstavnika hesihazma Grigorija Sinaite pokazuje kako prijevodi (i njihove varijante) osvjetljaju cijelu duhovnu povijest Balkana. Ovaj rad obrađuje 18 traktata sačuvanih u slavenskom prijevodu, a istraživanje se nastavlja, napose zato što je Grigorijevo autorstvo nekih tekstova dvojbeno. E. ТОМОБА, *Първото проложно Житие на св. Иван Рилски в двата превода на Стихирия пролог* (479-489) istražuje Prvo prološko Žitije sv. Ivana Rilskoga u rukopisima 13.-14. st. Usporedba starijih bugarskih s jednim mlađim srpskim prijevodom pokazala je znatne međusobne razlike te ukazala na potrebu daljnjega proučavanja raznih pitanja vezanih uz nastanak, podrijetlo i širenje toga žitija.

Prilozi u posljednjem odsječku zbornika posvećeni su prijevodima vjerskih i didaktičnih djela na povijesnom rumunjskom govornom području, te ruskim prijevodima njemačkih katehetskih sastava u Halleu: Z. MIHAIL, *Retranslating, a method employed in Romanian religious literature* (491-502); C. VELCULESCU, *Die rumänischen Prologe: Übersetzungen, Bearbeitungen, Wiederübersetzungen* (503-513), С. МЕНГЕЛ, *»Истинно« русские переводы »истинного христианства« в Галле в первой трети XVIII века* (515-524), M. ANTON, *Romanian didactic literature at the end of the eighteenth century. Various translations* (525-538).

I ovako letimičan pregled zorno pokazuje kako istraživanje slavenskih višestrukih prijevoda otvara nove putove proučavanja različitih, pa ipak međusobno duboko prožetih pitanja. Materijal skupljen i objavljen u zborniku dotiče se i duhovne povijesti (*Geistesgeschichte*) jednoga podneblja i kulturnoga ozračja, na dodiru europskoga Istoka i Zapada, u

uzbudljivom povijesnom razdoblju. Objavljeni radovi uvijek iznova, na različitim primjerima i možda s različitih polazišta, osvjetljaju opći odnos između *kreativnosti* (vlastitosti i individualnosti) i *prevodilačke točnosti*.

MARIJA-ANA DÜRRIGL